Grygier, Tadeusz

Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych "Etats-Ministerium" [cz. 3]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 505-512

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

TADEUSZ GRYGIER

SUMARIUSZ AKT NACZELNEJ WŁADZY PRUS KSIĄŻĘCYCH „ETATS-MINISTERIUM" 3)

Po zawarciu Kontraktu bierzą Ich Mość Panowie Babscy ieżeliby Jego Mość Pan Auszwic łożył iakiekolwiek koszty na koszanie rowów potrącić w Arendę według regestrów pokazanych.

Inwentarz Arendy zapisany odebranych rzeczy tak zasiewkow Ozyminnych y Jarzynnych iako y też ruchomych i nieruchomych rzeczy.

Naprzod pole ozymniną wszystkie grunty gdziekolwiek teraz zasiane są tak Żytamy y pszenicamy lub też owsamy lub jęczmieniamy, powinien Jego Mość Pan Auszwicz porzomnie Ozymniną zasiać i oddać.

Także pole jere też grunty wszystkie gdziekolwiek zasiane rosną Jarzyną zasiać porzomnie y oddać.

Chłopów osadzonych dorocznych w tych chałupach gdzie teraz siedzą oddać.

Ogrody warzywne porzomnie warzywem rożnym zasiać także kapustę zasadzyć y oddać.

Poddanego z dziećmi oddać
Parobek poddany
Drugy doroczny
Dziewka doroczna
Pastorz doroczny

Bydło:

Wołów robotnych	8
Krów doinych	8
Koni robotnych	2
Owiec starych	69
Skopów rocznych	14
Owieczek rocznych	27
Baranów starych	4
Owieczek latosich	27
Skopów latosich	23

Swinie:

Swini starych	8
u chłopa stara	1
Wieprzów starych	6
Prosiaków rocznych	15

Drobiazgy:

Gęsy starych	10
Gęsy młodzych	37
Kokoszy starych	9
Kur stary	1
Kaplon	1
Kurząt młodych	34
Gułów starych	6
Gułów młodych	34
Kaczek starych	3
Pszczołów pniów	5

Ruchomych rzeczy sprzętu domowego:

Pługów ze wszystkiem porządkiem to iest z zielazami, z coftami, z jarzmami, kluczamy, kolkamy y spernalikamy, cofnalami porzomnie wszystko okowane.	2
Radło z radlicą	1
Bron dobrych	2
Lada do sieczky z kosą	1
Woz ze wszystkiem porządkiem, z wagami tak odkołowną iako y przednią porzomnię okowane	1
Slów robotnych	7
Uzdów konopnych	4
Desk gnojowych	4
Drabi żytnych	2
Nalustky zielazna do woza	4
Zielazko trackie	1
Zaga domowa	1
Swider wielky	1
Dłoto	1

Topor miesny 1
Roznow 1
Siekaczów kapustnych . . . 3
Siekaczka ręczna 1
Drybinek 1
Legy do kuchni 1
Zielazo w komin 1
Kociołków rybnych 4
Kopraków 2
Miednica mosiężna 1
Lichtarz mosiężny . . . 1
Lichtarz na śród Izby wiszący na sarnigłowie czworzysty 1
Moździerz z kieykiem . . . 1
Patelnia 1
Tarka do chrzanu 1

Browar:

Ze wszystkiemy statkami, to iest z kadziamy, z kotłem z koszem y ze wszystkiem porządkiem co browaru przynależy.
Piec osdobny drugiey izbie
Okno sklanne w izbie

Spichlerz:

Ze wszystkiemy drzwiamy z kłótką y z zamkiem
Podworze około oparkanione
Wrota ze wsi porzomne
Z pola nowych potrzeba
Stodoły, szopy dobrze sporządzone z wrotami wszystkiemy
Stainia z wrotami y ze złobami
Chałup chłopskich 4
Słoniny połcy 5
Sadeł 3
Soły beczka 1

Cyna:

Pułmisków cynowych . . . 5
Mis wielkich cynowych . . 2
Talerzy cynowych 3
Łyżek kontryfałowych . . . 3
Mis glinianych 3
Łyżek drewnianych 8
Talerzy drewnianych . . . 24

Statki drewniane:

Szondy okowane 1
Stępa ręczna 1
Rzeszotów 2
Fas kapustnych 6
Beczek piwnych 3
Pułbeczków 3
Fass mlecznych 10
Balcykow 2
Szkopców mlecznych . . . 3
Szkopuszek mały 1
Węborków 4
Kłot domowych 3
Kloda od potoku 1
Kierzmów mlecznych . . . 2
Mala 1
Koryto od wieprzów 1

Budynek Dworski:

Dwor poprawy potrzebuje
Drzwi wszędy dobre, tak w sieni u komor y izbów, u Izdebek wszystkie z zawiesami, z klamkami y z haczykami.
Pieców 4
Piec w wielkiey Izbie nowy zielony polewany.
W mały izdebce także polewany
W drugych Izdebkach proste.
Piec piekarny
Okna w wielkiey izbie wszystkie dobre, to iest kwater 9
Stołów w wielkiej izbie . . 2
Stolik z szufladamy 1
Zedel wielky 1
Zedelków małych 3
Ławy do koła izby dobre.
Ławka około pieca
Deska od komina
Szafa wielka 3 dzwierkamy z kratkami dobrze sporządzona
Szafka wisząca z szufladamy
W mały izdebce okien . . . 4
W komorze okno 1
Ław w mały izdebce 2
Stolik prosty 1
W sieni skrzynia mocna
Szafa w sieni do statków.
W sieni okno sklanne.
W komorze skrzynia wielka.
Przy dworze kurnik do kurów.
Druuy do gęsi.
Za dworem swynie chlewky.

Actum et Datum w Babkach Roku Pańskiego 1670. Dnia 13 czerwca.

My niżej podpisani zeznawamy, żeśmy po zawarciu kontraktu naszego odbrali od Jego Mości Pana Jana Auszwica na całe zupełne trzy lata Arendę zpełna sto sześć set gdzie y na czwarty rok zawzięliśmy złotych pięćdziesiąt z czego Jego Mość Pana Auszwica kwituiem. Stosuiąc do tego te sztery sta zło-

tych, które są w kontrakcie kwitowane. Datum w Babkach roku pańskiego 1670 dnia 13 czerwca" [80].

— Przyznanie tytułu szlacheckiego tajnemu radcy finansowemu Kamery Wojenno-Skarbowej Janowi Jerzemu Wilhelmowi von Beerensprungowi (2, e).

— Szczegółowe przepisy dotyczące położenia prawnego szlachcianki, która wyszła za mąż za nieszlachcica. Szlachcianka nie traci wszystkich praw stanu szlacheckiego. Może między innymi kupić dobra szlacheckie [81].

— Reskrypt w sprawie kompetencji Powiatowej Komisji Sądowej *(Kreis Justitz Commission)*. Komisja ta w sprawach kościelnych dotyczących szlachty, nie ma prawa bez upoważnienia *Etats-Ministerium* nakładać kar [82].

— Prawo szlachty do pobierania zapomóg z Królewieckiej Głównej Kasy Biednych *(Städtischen General Armen Casse)*. Zapomogi te może pobierać dla zapewnienia „odpowiedniego poziomu życia" (70, e).

— Możliwość uzyskania koncesji królewskiej na jednorazową proklamację (zapowiedzi ślubne) oraz ślub w domu szlacheckim [83].

---

[80] W Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie istnieje szczątkowy zbiór akt komornictw i urzędów kameralnych *(Ämter und Kammerämter)*. Komornictwa spełniały również rolę sądów i załatwiały sprawy tak zwanego sądownictwa bezspornego *(Freiwillige Gerichtsbarkeit)*. Wytworem czynności sądowych i sądownictwa bezspornego jest zbiór tzw. ksiąg grodzkich. Mając przede wszystkim zadania praktyczne, właściwy personel aktotwórczy tych urzędów był bardzo nieliczny, a jego registratura skromna. W zbiorach olsztyńskich zachowało się tylko kilka przykładowych tomów. Zawierają one sprawozdania roczne i zbiory reskryptów królewskich i ich sumariów. Podstawę do opracowania sumariów (syntezy) stanowiły sprawozdania roczne, dzienniki i manuale, raporty szczegółowe, rachunki, zestawienia kasowe itp. Kierownikiem komornictwa był komorniczy *(Amtmann)* nieraz Kapitan *(Hauptmann)*. Komorniczy pobierał uposażenie w wysokości 100 marek rocznie (np. w 1664 r.). Uposażenie to musiało wystarczać na utrzymanie rodziny oraz służby. Drugim urzędnikiem komornictwa był pisarz komorniczy *(Amtsschreiber)*, który wraz z pisarkiem przydanym do pomocy dostawał 40 marek rocznie. Trzecim urzędnikiem był piwowar z uposażeniem 30 marek, czwartym był piwniczy *(Küper)*, który był równocześnie i bednarzem, piątym urzędnikiem był skarbnik *(Kämmerer* = rendant) z 18 markami uposażenia i wreszcie piekarz pobierający 15 marek rocznie. Obsługę administracyjną stanowili: stróż *(Hausknecht)*, kucharka, sprzątaczka *(Bettmutter)* wydająca przyjezdnym i podróżnym oraz domownikom bieliznę i pościel. Stróż spełniał również funkcję palacza. Uposażenie całego personelu komornictwa wynosiło rocznie 267 marek (w przykładowym 1664 r.). Do uposażenia w gotówce dochodziły jeszcze świadczenia deputatowe, które w 1664 r. oceniano na 5144 marek. W skład świadczeń deputatowych wchodziły następujące towary: pieprz, szafran, zboże, miód, spirytus i inne. W urzędach kameralnych do tego składu urzędników dochodził jeszcze burgrabia, który zarządzał całością spraw.

Urzędnicy ci byli twórcami całej registratury komornictwa. W skład registratury wchodziły przede wszystkim księgi komornicze oraz rejestry. W księgach znalazła swe odbicie cała administracja komornicza *(Amtsadministration)* jak i czynności sądowe *(Amtsjurisdiction)*. Rejestry obejmowały wszystkie pozycje majątkowe, uprawnienia i zobowiązania wszystkich mieszkańców obszarów komornictw i całą księgowość gospodarczą i produkcji, wpływów i rozchodów.

[81] Zob. *Rescript, Berlin den 20 October 1777 in Actis: Die Verpfändung oder der Verkauf des Adel. Guths Schwanhoff von der verwitt. Amtmannin Anna Birkwitzer an den Raths Verwes. Pfilip Ludwig Eisengraeben* (105, d).

[82] Zob. *Rescript vom 11 August 1791 an den Samlandsche Kreis Kommission in Actis den Anfang eines neuen Stelles für den Organisten in Pottken* (126, d).

[83] *Bericht des Pfarrers Voglernt in Barthen vom 18 Mart 1792 in Actis, dass die einmalige Proclamation und Austreuung ohne Königl. Concession von den Geistlichen nicht verrichtet werden solle* (13, b).

— Uchwalenie zasady, że podatek od majątku szlacheckiego ustalany jest tylko dla jednej osoby, bez względu na to, jak wielki posiada majątek ziemski [84].

— Zrezygnowanie z podpisu królewskiego przy nobilitacji *(Standes Erhöhungen)*, jeśli posiada się patent oraz dyplomy. Zarządzenie z 1718 r. (15, a, gen.).

— W sprawie postępowania w udawadnianiu pochodzenia szlacheckiego w przypadkach braku dowodów w postaci dyplomów [85].

— Procedura udowadniania przynależności do stanu szlacheckiego przez rodziny i rody, które nie posiadają dyplomów szlacheckich [86].

— O stanie szlacheckim (2, c).

— O urzędzie komisarycznym *(Amts-Commissarien)* uprawnionym do przeprowadzania egzekucji skarbowych u szlachty [87].

— Miasta pruskie żądają, by szlachcie nie wolno było uprawiać handlu, rzemiosła oraz produkcji mieszczańskiej (110, a p. 38).

— W szczególnych wypadkach szlachta pruska ma mieć prawo prowadzenia handlu zbożem z krajami zagranicznymi (20, e, 2) [88].

— Szlachcie polskiej zabroniono wydzierżawiania majątków ziemskich na terenie komornictw przygranicznych (111, e) [89].

— Umowa małżeńska rodziny Borowskich. *„Actum coram Officio Nobilis Judicii Riesenburgensis, Die 29 Martii Anno Domini 1667. Stanąwszy u ksiąg grodzkich prabuckich Jego Mość Pan Bartosz Stanisław Borowski z Wałdowa wspólnie y z małżonką swą Jej Mością Panią Zofianną z Zalowskich Borowską Jego Mość Sam per se a Jej Mość in assistentia Jego Mości Pana Jerzego Błońskiego iako Brata swego, zdrowi będąc na ciele y umyśle dobrowolnie y wyraźnemi zeznali słowy, że wyświadczaiąc spólny przeciwko sobie affect miłości małżeńskiej na wszystkich maiętnościach swych dziedzycznych tak w Xięstwie Pruskiem, iako y w Koronie leżących, summach pieniężnych y iakimkolwiek prawem nabytych dobrach ruchomych y nieruchomych ad extremo vitae suae tempora spolnie sobie dożywocie zapisuią secundum jus terrarum et Ducatus Prussiae Xięgami ninieiszemi. Takiem mianowicie sposobem, że ieśliby ktore z ich Mościow Pan Naiwyższy pierwey powołać z tego świata do chwały swey raczył, tedy pozostałe lubo małżonek lubo małżonka iedno z ich mościów*

---

[84] *Schreiben an die Ost Preussische Cammer vom 17 Februar 1794 in Actis in Sache der Ostpreussischen Ritterschaft, wegen Adels Person mit einem Mann unadel. Standes und wegen nachgesuchter Bewilligung einer gewiss fortwährenden Landschaftli. Steuern* (87, e).

[85] *Wegen Erteilung der Tauscheine für junge Personen von Adel., welche doch ihrer Geburth und Stande noch nicht Ansprüche darauf machen können 1799 J.* (13, a, 2 gen). *Actis wegen des von dem Sohne des erster Landvogtey Gerichts Director von Budyński nachzuweisenden Adels desselben 1799* (13, a, 2).

[86] *Akten des Landvogtey Gerichts Director Badeński 1800 J.* (13, a, 2).

[87] *Differenz mit dem Commissariat wegen verweigerter Autorisirung* (121, g).

[88] Mieszczanie królewieccy z niechęcią patrzyli na tego rodzaju uprawnienia szlachty. Widzieli w tym wpływ przykładu szlachty polskiej. Stąd starali się przeciwstawić temu i utrudniali handel nawet szlachcie polskiej. Ilustracją tego jest opis wydarzenia w porcie królewieckim, jakie spotkało szlachcica polskiego, który broniąc towaru załadowanego na wicinie przed miejską strażą portową, spowodował bójkę. „Żołnierz imieniem Orlik bije niemiłosiernie, a szlachcic wyrwawszy się ucieka do cudzych wicin. Żołnierze biją ludzi bagnetem... Adiutant bierze szlachcica do więzienia i od obywatelów królewieckich każą się opowiadać, ciągną inkwizycję, Polaka żadnego do świadectw nie dopuszczają..." (110, ap. 38).

[89] Jest to pierwsze pociągnięcie nowej polityki germanizacyjnej charakterystycznej dla Prus Wschodnich, a nazywanej w terminologii urzędowej władz pruskowschodnich „kolonizacją wewnętrzną", którą później jeden z ostatnich prezesów prowincji Batocki uzna „za najskuteczniejszą, bo nie wywołującą spięć natury politycznej" (WAPO IV/401).

we wszystkich maiętnościach, summach pieniężnych y iakimkolwiek prawem nabytych dobrach ma zostawać ad vitae suae tempora z wolnym wszystkich dóbr używaniem a po nierychley śmierci ich Mościów Obojga Małżonków do potomstwa własnego według prawa y działu im służącego y zapisane maią się dobra Ich Mościów powracać. Actum ut supra.

Bartosz Stanisław Borowski — *Jerzy Błoński iako brat y opiekun*
Zofianna z Załowskich Borowska — *Jej M. Pani Borowski*

— Szlachta żąda w kościele miejsc oddzielonych od mieszczan, zwłaszcza przy przystępowaniu do sakramentów [90].

— Deputowani szlacheccy do sejmików nie mają pobierać uposażenia i diet poselskich z kasy państwowej [91].

— Deputowanym szlacheckim nie udziela się ulg podatkowych (21, c).

— Jurydyki szlacheckie wolne od przymusu kwaterunkowego [92].

— Reskrypt z 12 stycznia 1731 r. w sprawie wychowania synów szlacheckich. By nie oddawano ich do służby wojskowej w obcych krajach, polecono oddawać ich do szkół kadeckich (83, c).

— O sytuacji szlacheckich dzieci, pochodzących z małżeństw mieszanych stanem (2, a).

— Piwo sprzedawane przez szlachtę nie podlega obowiązkowym cenom (4, k).

— Szlachta nie ma prawa przeciwstawiać się wizytacjom kontrolnym swych młynów (4, e).

— Postępowanie karne skierowane przeciwko tym, którzy nieprawnie przywłaszczyli sobie herb i włączono ich do stanu szlacheckiego.

— Tabele rodzin szlacheckich i wasali Księstwa Pruskiego (88, j).

— Szlachta i jej wasale mają prawo domagać się chleba zbożowego (4, m).

— Szlachta swe zeznania podatkowe składa nie przed Komisarzem Skarbowym powiatu *(Kreis Steuer Commissar)* a tylko przed kapitanem [93].

— Ustalenie edyktu z dnia 18 lipca 1746 r. w sprawie uznania za pełnoletnich szlachciców, którzy ukończyli 20 rok życia (61).

— Używających nieprawnie tytułów szlacheckich, herbów oraz podających się za szlachciców należy karać karami administracyjnymi *(fiscaliter)* [94].

— Ustalenie trybu postępowania kolegiów sądowych przy przesunięciach stanowych szlachty. Reskrypt królewski do Kolegium Sądowego w Wystruciu z dnia 4 lutego 1754 r. (2, a) [95].

— W sprawie utworzenia w 1754 r. szlacheckich rodowych majoratów w Prusiech (55, e, gen.) [96].

---

[90] Zob. *Akten de Supremo jure Episkopali* (40, a, 1).

[91] Zob. *Actis — Combinirung des Land Kastens mit dem Commissariat* (21, c).

[92] Zob. *Actis — Einquartirungs Freyheit* (75, b).

[93] *Actis wegen beschleunigung derer zu die Kriegs und Domänen Kammer erforderten Nachrichten* (4, d).

[94] *Actis — Königliche Cobinets Ordre an den General Fiscal vom 12 Mai 1737 J.* (15, a).

[95] Przesunięcia stanowe (tzw. *Standeserhöhungen)* obejmują kogoś ze stanu mieszczańskiego do szlacheckiego oraz niższą szlachtę, która uzyskuje uprawnienia szlachty wyższej. Uzyskuje się wyższy stopień szlachecki *(Adelsstufe).* Prawo to posiadał książę i król pruski oraz Izba Rady Najwyższa Prus Książęcych. Przesunięcie stanowe następowało przez pominięcie różnych niższych stopni szlacheckich (tzw. *per saltum)* oraz przyjęcie automatyczne przez przyznanie określonych odznaczeń np. *Ritterorden* (ten sposób przesunięcia określano jako milczący = *stillschweigend).*

[96] Sprawy majorackie w zbiorze *Etats-Ministerium* znajdującym się w Archiwum Olsztyńskim dotyczą całokształtu spraw lennych. Stąd dział II tego zespołu zawiera 107 poszytów objętych wspólną nazwą: *Lehnsachen* z lat 1303—

— Umowa w sprawie wychowania Andrzeja Sowińskiego z 10 października 1670 r. *„Ponieważ y ustnie przed rożnemi osobami Pani Anna Mortonska niegdy nieboszczyka Pana Andrzeja Sowińskiego małżonka y przez list od małżonka iey terazniejszego Pana Woiciecha Mortonskiego pisany to o sobie wyświadcza, że nie wiele o iednego syna swego z pomienionym Panem Sowińskim spłodzonego y iego wychowanie trwa, daleko mniey o iego słusznym y przystoinym ćwiczeniu (z któregoby progu chwała y iey także pokrewnym pociecha pożądana urość mogła) myśli, ale ten ciężar wszystek y opiekę na pokrewne iego a rodzone ciotki wali. Zaczym Boską przed oczyma bojaźń maiąc aby sierota w niwecz przez ladaiakie wychowanie nie obrociła się y idąc za powodem miłości przeciwko krwi swoiey, aby iedyny bratanek mizernie straciwszy rodzyca przynamni z iego części pracy na nauki alimentacją y przyodziewanie iaki taki miał posiłek, takową ugodę ku dobru Andrzeja Sowińskiego bratanka swego Pani Barbara Kierzkowiczowa y Pani Elżbieta Szerszeniowa w assistentii Pana Chrystofa Szerszenia małżonka swego ad Actu Praesentem consentientis z Jego Mością Panem Woiciechem Korytnickiem zawarli: Ponieważ pomieniony Jego Mość Pan Korytnicky za wyraźnem Jego Mości Pana Jana Treschla (imieniem Wielmożnego Jego Mości Pana Starosty Kwidzynskiego pro tunc absentis) zezwoleniem zboże wszystko na roli w Wilkowie officiose in summa 170 flor(enów) polskich de dato in Riesenburg 9 Aprilis 1668 adjudicata ex bonis Korytnickych wydzieloney, zasiane tylko oziminne iako y iare to iest żyta kop ośm, przenice trzy kopy, owsa pułtory kopy (prout sub conscientia asserit że nie było więcey) swemi kosztami y nakładami pozniente zebrał y do domu swego zwiózł, zaczym mimo unkoszty które się potrącaią za moderacią niżej podpisanych przyjaciół, za to wszystko zboże trzydzieści złotych polskich realiter et in effecti na św. Marcin w roku ninieyszym coram actis castren. ibid. existent. oddać do rąk pomienionych paniów ciotek vel alter utri. illa. seu plenipotentiam ad levand. et quietand. habentis powinien Jego Mość Pan Korytnicky, w czym nie tylko bona sua sperat omnia, ale też cavet że Jego Mość Pani Maryanna Korytnicka małżonka iego transactionem jako swoją przyimie. Co dla lepszy wiary y wagi nietylko similis summae vadio zatwirdzają ale też rękami własnemi podpisuią. W Płąchawach 10 Octobri Anno 1670, a tę ugodę tak ważną mieć chcą iakoby coram actis castrensibus Marienwerdensibus uczyniona y zeznana była.*

Woiciech Korytnicki
Barbara Kierzkowiczowa ręką trzymaną
Krzysztof Szerszeń imieniem Małżonky swoiey.

1811. Do ciekawszych dokumentów lennych należy zapis z 1 marca 1303 r. na rzecz Prusaka *(Pruthens)* Nautinge i jego sukcesorów, dotyczący 3 *Hacken (Hacken-Landes* = miara nieokreślonej powierzchni ziemi, z której np. chłop musiał płacić rocznie czynsz w wyznaczonej wysokości) lasu Werzo koło Bałgi. W zamian Nautinge miał wykonać karczunek oraz służyć państwu zakonnemu w obronie kraju. Wójt *(Vogt)* Natangii i komtur Bałgi w 1365 r. zapisali Lodewick von Neweckye 2 *Hacken* i 30 morgów w zamian za wykonywanie służb. Dyplom lokacyjny z 1325 r. nadał Hansowi v. Ottatz i Peterowi v. Geverswalde po 80 Hacken ziemi a Thomasowi Ludwig, Hansowi Kristen, Bartelowi von Fürstenau po 45 *Hacken* ziemi razem 400 *Hacken* ziemi w Kraju Sasinów *(Zwischen Wasser d. Drebnitz und dem Grabisken Fliess)* na prawie chełmińskim. W zamian zobowiązywano osadników do 8 służb *(Diensten = Plattendienst, Heerfahrten, grosse Reisen).* Zob. WAPO VII — Dział II/1—2).

Majorat oznaczał w Prusach albo primogeniturę, albo seniorat. Dobra majorackie nie podlegały sprzedaży. Państwo pruskie starało się zlikwidować instytucję majoratu. Sprawy majorackie wiążą się z instytucją *Fideicomiis*, która w latach 1772—1778 przeżywała na Warmii szczególne trudności.

— W sprawie form okólników radców krajowych Księstwa Pruskiego skierowanych do szlachty. Zob. *Regierungs-Missive an die Königsbergsche Cammer vom 11 Januar 1765 in Actis*[97]. *Die Beställung der Land-Räthe* (21, b).

— W sprawie przydziału drewna z lasów królewskich dla niektórych członków szlachty oraz innych partykularzy *(Particuliers). Vide Edict d. d. Berlin den 11 Martii 1722* (53, a, gen)[98].

— Zarządzenie królewskie w sprawie obłożenia aresztem majątku wasala szlacheckiego. Majątek ma być skonfiskowany o ile wasal szlachecki wyjedzie zagranicę bez zezwolenia królewskiego[99]. Zob. reskrypt królewski wydany w Berlinie dnia 24 kwietnia 1766 r. — *in Actis: Wegen der Vasallen Tabellen* (110, g, vol. IV).

— W sprawie *beneficium competentiae — (Deren von Adelkauf das Beneficium Competentiae)*[100]. Zob. reskrypt królewski z dnia 30 maja 1714 r. w sprawie konkursowej Ernesta von Schliebena (61, h, 1).

— W sprawie nie przyjmowania pism przez szlachtę. Zob. sprawę von Bacha o resztę spadku (54, e).

— Interpretacja zarządzenia królewskiego w sprawie „prawa urodzenia" *(die Rechte der Geburt)*, którego nie traci się przez wyjście za mąż szlachcianki za mężczyznę nieszlacheckiego pochodzenia. Zob. reskrypt królewski wydany w Berlinie dnia 20 październik 1777 r. w aktach: *Die Verpfändung oder der Verkauf des Adel. Guths Schwanhoff von verwit. Amtmannin Anna C. Birckwitzin an den Raths Verwandten Philipp Ludwig Eisengraeber* (105, d, s).

— Szlachta pruska składa zażalenia z powodu nałożonego na nią obowiązku przewozu i podwodu dla celów wojennych *(Kriegsfuhren)*[101] (52, kk).

---

[97] Znana w kancelarii Prus Książęcych i Królewskich forma przechowywania pism okólnych i przewodnich *(Send-und Circularschreiben)* w zamykanej na klucz skrzynce czy kopercie *(Tasche)*.

[98] WAPO VII—II/55 zob. przykładowo akta lenne, dziedziczne, przywileje lokacyjnej miejscowości Żydy *(Sydden)*, Żelazki *(Sielasken)*, Barany w okręgu kapitańskim Olecko.

[99] Instytucja wasalów utrzymała się w Prusach Książęcych i Wschodnich prawie do połowy XIX wieku. Wasalami byli ci, którzy otrzymali własność ziemi z zastrzeżeniem własności nadrzędnej prawa lennego *(Obereigenthums)*. Byli to wasalowie w ścisłym tego słowa znaczeniu. Obok nich istnieli wtórni wasalowie *(Afterlehnleute = Arriervassallen = subvasalli)*, którzy posiadali ziemię z drugiej ręki *(Afterlehn)*. Wszyscy wasale musieli oddawać określone usługi swemu panu lennemu. Usługi te dzielono na zwykłe *(servitia ordinaria)* oraz nadzwyczajne *(servitia extraordinaria)*. Do pierwszych należały usługi wojskowe, dworskie i sądowe *(Ritter =, Hof = und Gerichtsdienste)*. Wasalem mógł być każdy nawet nie poddany. Zob. odpis lokacji (tzw. *Freiheitsbrief)* dla wójta i mieszkańców wsi Pośnica *(Plastewigk)* w powiecie melzackim *(Mehlsack)* wystawionej przez prepozyta Alberta Rudnickiego V. *(Venceslaus)* Kobierskiego *(custos)*, kantora i kanonika Michała Schambogena oraz całą kapitułę warmińską (WAPO VII—II/65).

[100] Instytucja beneficium w Prusach Książęcych posiadała 45 form. Jedną z nich było *beneficium competentiae*. Było to tzw. dobrodziejstwo prawne *(Rechtswohlthat)*, pozwalające dłużnikowi na zachowanie tyle majątku lub dochodów, by mógł żyć na poziomie odpowiadającym jego przynależności stanowej. To dobrodziejstwo przysługiwało jedynie tym, którzy w trudnej sytuacji finansowej znaleźli się nie z własnej winy. Obowiązywała wówczas zasada prawna, iż skazać można było na karę grzywny tylko w takiej wysokości do jakiej starczał majątek = *condemnatio in id, quod facere debitor*.

[101] WAPO VII—VV/2. *Verordnungen in Heeressachen*.

— Zarządzenie królewskie, by wasali szlacheckich, posiadających posesje od 1740 r. nie ograniczano w prawach własności (tak wasali jak i Particuliers [102]). Zob. reskrypt królewski skierowany do Sądu Nadwornego z dnia 9 lipca 1756 r. *in Actis: Dass die von Adel wegen ihrer besitzenden Grundstücke und Gerechtigkeiten, bei ihrer Possesion geschützt werden sollen* (59, a).

— Szlachta saksońska zwolniona jest od uiszczania podatku emigracyjnego *(Abschosses)*. Zob. reskrypt królewski z dnia 4 października 1763 r. *in Actis: In Sache der Hauptmannin von Brück geb. von Haack wegen Abschossfreier Verabfolgung des Nachlasses ihren in Preussen verstorbenen Bruders nach Sachsen* (32, d, 3 D. Sachsen).

A d e l i c h e G e r i c h t s S c h r e i b e r — pisarze sądów szlacheckich.

— Organizacja pisarzy i sekretarzy sądów grodzkich *(Amts Gerichts Schreiber)* oraz sądów szlacheckich *(Adeliche Gerichts Schreiber)*. W Sądzie Grodzkim w Prabutach urzędował Sąd Szlachecki, którego sekretarzem, notariuszem i kuratorem był w 1664 r. Mikołaj Herlinus [103]. Roczne dochody i deputaty sekretarzy sądowych (4, b).

— Wpis do ksiąg szlacheckiego sądu w Prabutach, dotyczący umowy o pożyczkę pieniężną między rodziną Błońskich a rodziną Doleckich. *Venerunt contrahentes N. Personae ad Acta praesentia Nobilis Judicii Riesenburgensis Generosa Domina Sophia Lipinska secundarum primarum vero nuptiarum Dolecka olim N. D. Matthiae Dolecki de relicta conconsors, in assistentia Generosi Domini Adami Białobłocki scabini terrestris Michalowiensis Tutoris ex Testamento assignati cum filiis suis Generosis Dominis praesente Adalberto et absente Adamo Doleckimi pro cujus absentia firmiter cavet major natu et plenipotentiam minoris natu ex Actis Graudentinensibus ad libere initam contractum praesentavit coram iisdem Actis Riesenburgensis ab una, parte*

[102] Pod pojęciem *particulier* (pochodzenia francuskiego) rozumiano tego, który żył dostatnio, nie pobierając żadnego uposażenia ani nie uprawiając żadnego zawodu.

[103] W zachowanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie księgach grodzkich (nazywanych ogólną nazwą *Hausbücher*) sekretarz sądu szlacheckiego nazywa się *nobilis judicii actuarius (Gerichtsactuarius)*. Sekretarz sądu szlacheckiego odgrywał szczególną rolę właśnie w sądownictwie zorganizowanym biurokratycznie (tzw. sądy jednoosobowe = *aleinstehende Richter)*. Sądownictwo kolegialne, np. w zakresie sądownictwa bezspornego *(freiwilligen Gerichtsbarkeit)*, do którego należały przede wszystkim czynności związane ze sprzedażą, zastawą, dzierżawą oraz obciążeniami nieruchomości, było zbyt uciążliwe i proces trwał zbyt długo. Jeśli chodzi o wpisy pisarzy sądu szlacheckiego do ksiąg grodzkich to obejmowały one następujące sprawy: *Arende — Contract* (dzierżawę); *Assecuration* (gwarancje); *Attestatum* (stwierdzenia); *Cessio* (przekazy); *Consens* (zezwolenia); *Contract* (umowy); *Compromiss* (uzgodnienia); *Transfusion* (przewłaszczenia); *Confirmatio* (zatwierdzenia); *Documenta* (dokumentacja); *Dispositio* (polecenia); *Erbverglich* (sprawy spadkowe); *Evictions Brief* (listy przewłaszczeniowe = *litis denuntiatio); Heirats-Notul (Notulus* = projekt kontraktu, względnie notatka dla zapamiętania sprawy); *Inventarium* (inwentarz jako spis nieruchomości i ruchomości, kapitałów, jako *Fundbuch* obejmujący *Ackerbuch, Lagerbuch*, spis inwentarza żywego i martwego, spis przynależności = *Pertinentien* jak narzędzi przy młynach, gorzelniach, spis zapasów zbożowych, spis służb lennych, dziesięcin); *Ingrossatio* (wpis do ksiąg hipotecznych); *Immission* (wprowadzenie w prawo posiadania i administrowania); *Intromission* (włączenie); *Einschiebung, (Einschickung)*.

Instytut Historii P. N.

(C. d. n.)